

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
GİRİŞ.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM MİLLİYETÇİLİK OLGUSU VE

ÇARLIK YÖNETİMİNDE ELVİYE-İ SELASE

ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİ.....	25
AZERBAYCAN'DA TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ.....	31
1. Mekteplerde Türkçe tedrisat;.....	35
ÇARLIK RUSYA YÖNETİMİNDE NAHÇIVAN.....	37
Siyasi-Coğrafi Yönetim.....	38
Demografik Değişimler.....	41
ETNİKSEL ÇATIŞMALAR.....	45
Nahçıvan'da Ermeni-Türk Muharebesi.....	45
ÇARLIK RUSYA YÖNETİMİNDE KARS.....	51
Siyasi-Coğrafi Yönetim.....	52
Demografik Yapı.....	53
Sosyal-Ekonomik Gelişmeler.....	58
ÇARLIK RUSYA YÖNETİMİNDE BATUM.....	67
Siyasi-Coğrafi Yönetim.....	68
Demografik Yapı.....	71
Sosyal-Ekonomik Gelişmeler.....	73

İKİNCİ BÖLÜM

ARAS - TÜRK CUMHURİYETİ

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI	
VE NAHÇIVAN'DA OSMANLI YÖNETİMİ.....	81
Şubat ve Ekim Devrimi.....	83
Trabzon Görüşmeleri ve Türk İleri Harekâtı.....	90
Batum Konferansı.....	100
Nahçıvan'da Osmanlı Yönetimi.....	107

Mondros Mütarekesi ve	
Türk Ordu'sunun Nahçıvan'ı Terki.....	114
Askeri Teşkilatlanma	120
ARAS-TÜRK HÜKÜMETİ.....	121
Aras-Türk Cumhuriyeti'nin Yıkılışı Meselesi.....	129
Aras - Türk Cumhuriyeti'nin	
Kars Cumhuriyeti'ne İlhakı Meselesi.....	130
Mahalli Hükümetin Kuruluşu.....	131
Milli Şura Hükümeti	135
Hanlar Yönetiminde Diktatörlük Hükümeti	137
ARAS-TÜRK CUMHURİYETİ İLE AZERBAYCAN	
HALK CUMHURİYETİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER.....	141
NAHÇIVAN'DA İNGİLİZ GENERAL VALİLİĞİ.....	153
NAHÇIVAN'DA ERMENİ YÖNETİMİ	161
Nahçıvan'ın Ermeni İdaresine	
Verilmesine Karşı İtirazlar	164
Ermeni Yönetimine Karşı Mücadele	169
NAHÇIVAN'DA AMERİKAN GENERAL VALİLİĞİ	183
Amerikan General Valiliği Döneminde	
Yeniden Ermeni Sorunu	193
SAMED BEY CEMİLİNSKİ'NİN BÖLGEDE	
HAKİMİYET KURMA ÇABALARI	195
NAHÇIVAN'DA SOVYET YÖNETİMİNİN KURULMASI	201
Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmalarında	
Nahçıvan'ın Statüsü Meselesi.....	207

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARS CUMHURİYETİ

BREST-LİTOVSK İLE ELVİYE-İ SELASE'NİN	
OSMANLI YÖNETİMİNE GEÇMESİ.....	215
Mondros'a Kadar Eviye-i Selase'de	
Türk Yönetiminin Kurulması	219

MİLLÎ ŞURALARIN (TEŞKİLATLARIN) KURULMASI.....	223
Ahıska Hükümet-i Muvakkatası.....	223
I. ve II. Kars Kongreleri.....	226
Batum Sancağının İngilizler Tarafından İşgali.....	229
I. ve II. Ardahan Kongreleri.....	232
KARS CUMHURİYETİ	
(CENUB-İ GARBİ KAFKAS HÜKÜMETİ).....	237
Hükümetin Tanınma Faaliyetleri	
ve Sınır Ülkeleriyle İlişkileri.....	243
Batum, Ahıska ve Ahılkelek Uğrunda	
Gürcülerle Mücadele.....	246
PARLAMENTONUN AÇILIŞI VE CUMHURİYETİN İLANI.....	251
Cumhuriyetin Yıkılışı	258
MALTA SÜRGÜNÜ VE	
ERMENİ YÖNETİMİNE KARŞI MÜCADELE.....	263
Cumhuriyet Topraklarının	
Ermeni ve Gürcüler Arasında Paylaşılması	267
Ermeni ve Gürcülerle Mücadele	
ve Azerbaycan'ın Kars Diplomasisi.....	270
MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE ELVİYE-İ SELASE MESELESİ.....	277
“Düvel-i Mütemeddine'ye Protesto	281
Türk İleri Harekâtı.....	282
Kars'ın Kurtuluşu.....	285
Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir.”	288
Batum ve Çevresinin İşgalden Kurtuluşu	291
MOSKOVA ANTLAŞMASI.....	295
SONUÇ.....	299
KISALTMALAR	302
KAYNAKÇA.....	303
Arşivler	303
Kitap ve Derlemeler	304
Tezler	306

ÖNSÖZ

Bu araştırma, yazarın doktora tezi esas alınarak hazırlanmış olup, monografik bir eser niteliği taşıyacak şekilde yeniden gözden geçirilmiş, genişletilmiş ve yapısal olarak yeniden düzenlenmiştir. Doktora çalışmasının akademik çerçevesi korunmakla birlikte, bu kitapta konu, tez savunma formatının sınırlarının ötesine taşınarak tarihsel olayların analitik bir bakış açısıyla ele alınması amaçlanmıştır.

Eserde, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Nahçıvan, Kars, Batum, Ahıska ve Ahılkelek bölgelerini kapsayan coğrafyada yaşanan siyasal dönüşümler, Aras-Türk Cumhuriyeti ve Kars Cumhuriyeti örnekleri üzerinden incelenmektedir. Bu bağlamda, söz konusu cumhuriyetler klasik bir “geçici yapı” veya yalnızca savaş koşullarının ürünü olarak değil; halk egemenliği, siyasal temsil ve kendi kaderini tayin hakkı ilkeleri temelinde şekillenmiş ulus-devlet deneyimleri olarak değerlendirilmektedir.

Kitapta, Çarlık Rusyası’nın sömürge politikaları, demografik dönüşümler ve etnik çatışmaların bölgedeki Türk halkının ulusal bilinçlenme sürecine etkisi analiz edilmekte; Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan jeopolitik ortamda yerel siyasal aktörlerin devletleşme çabaları tarihsel belgeler ışığında ele alınmaktadır. Aras-Türk ve Kars Cumhuriyetlerinin kuruluş süreçleri, siyasal yapıları, dış aktörlerle ilişkileri ve nihayetinde anavatanla birleşme süreçleri, karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirilmiştir.

Bu kitapta, doktora tezinde yer alan bazı bölümler yeniden yapılandırılmış, kavramsal çerçeve genişletilmiş ve teorik tartışmalar derinleştirilmiştir. Özellikle ulus-devlet, halk egemenliği ve kendi kaderini tayin hakkı gibi temel kavramlar, tarihsel bağlamlarıyla birlikte analitik bir çerçeve içerisinde ele alınarak çalışmanın yorumlayıcı niteliği güçlendirilmiştir. Bu yönüyle eser, yalnızca belirli bir tarihsel dönemin betimlenmesini değil, aynı zamanda erken dönem Türk devletleşme deneyimlerinin kavramsal olarak anlaşılmasını da hedeflemektedir.

Bu çalışmanın, Türkiye, Azerbaycan ve Güney Kafkasya tarihine ilgi duyan araştırmacılar için bir başvuru kaynağı olmasının yanı sıra, ulus-devlet oluşumu, savaş sonrası siyasal yapılanmalar ve self-determinasyon tartışmaları üzerine çalışan akademisyenlere de katkı sunması amaçlanmaktadır. Eserde kullanılan arşiv belgeleri ve ikincil kaynaklar, konunun farklı ulusal literatürlerde ele alınış biçimlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirme imkânı sağlamaktadır.

Son olarak, bu çalışmanın hazırlanma sürecinde her aşamada desteğini esirgemeyen eşime, arkadaşlarıma ve bu eserin yayımlanmasına imkân sağlayan yayınevime teşekkür ederim. Bu kitabın, ilgili alanda yapılacak yeni çalışmalara mütevazı bir katkı sunması en büyük temennimdir.

GİRİŞ

Bu eser Nahçıvan, Kars Batum, Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinin (Elviye-i Selase) Türk halkının 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarından itibaren Çarlık yönetimine girmesi ile burada uygulanan sömürge politikasına karşı oluşan ulus-devlet bilinci çerçevesinde Şubat Devrimi ile birlikte bağımsızlık ve özgürlük mücadelesini ele alıyor. Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı karmaşık jeopolitik ortamda kendi devletlerini kurmaları ve ortak dil, kültür ve etnik köken bağlamında düşman işgaline karşı tek çatı altında toplanmaları sonucu bağımsız cumhuriyet kurma ve self-determinasyon hakkından faydalanma haklarının savunulması bu tezin esas odak noktalarındandır.

Çalışmanın diğer bir odak noktası, Aras-Türk Cumhuriyeti ve Kars Cumhuriyeti'nin ortak kaderidir. Bu iki cumhuriyetin kuruluşu ve yıkılışı, Türk halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanarak kendi cumhuriyetlerini kurma çabalarını ortaya koymaktadır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmada ilk olarak, Ermeni ve Azerbaycan Türklerinin milliyetçilik ve dolayısıyla ulus bilincinin oluşumunun tarihi süreci incelenmiştir. Bölgedeki Gürcülerle Türkler arasında etniksel düşmanlıktan ziyade sadece karşılıklı toprak iddiaları olduğu için Gürcü milliyetçiliğine ayrıca yer verilmemiştir. Nahçıvan, Kars ve Batum, Çarlık Rusya yönetiminde demografik, politik ve iktisadi değişimlere sahne olmuştur.

Çarlık yönetimi bu bölgelerde sömürge politikaları uygulamış ve Ermenilerle gerçekleşen etniksel çatışmalar bölgenin Türk halkında ulus-devlet bilinci oluşmasına yol açmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Brest-Litovsk ve 1918 tarihli Batum Antlaşması ile bu bölgelerin Osmanlı yönetimine geçmesi ele alınmıştır. Bu sürecin ardından Mondros şartları gereğince Osmanlı bölgeden çekilmiştir. Ermenilerle süregelen savaşlar ve işgal girişimlerine rağmen, Nahçıvan ve çevresinde kurulan Aras-Türk Cumhuriyeti bu bölümün esasını oluşturmaktadır. Cumhuriyetin kurulması ve farklı hükümetlerin benimseydiği yönetimler ve kararlar üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte Aras-Türk Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'la ilişkileri ve Kars Cumhuriyeti'ne ilhakı meselesine de ışık tutulmuştur. İngilizlerin ve Amerikalıların bölgeye gelerek General Valilik kurmaları ve bölgeyi Ermeni yönetimine vermeye çalışmaları, halkın bu ilhaka karşı tepkisi ve mücadelesi de bu bölümde incelenmektedir.

Üçüncü bölümde, Kars Cumhuriyeti (Cenub-i Garbi Kafkas veya Güneybatı Kafkas Cumhuriyeti) ele alınmış ve burada Mondros'tan sonra kurulan Kars Cumhuriyeti'nin siyasi hayatı ele alınmıştır. Ahıska, Ahılkelek ve Batum'un hem ayrı ayrılıkta yürüttükleri siyasi mücadele hem de bu cumhuriyet dahilindeki faaliyetleri de bu bölümde incelenmektedir. Nahçıvan'da olduğu gibi, Kars Cumhuriyeti de İngilizlerin tarafından yıkılmış ve Ermenilere verilmesine değinilerek buradaki mücadele de ele alınmıştır. Ancak, Türk birliklerinin harekete geçerek bölgeyi işgalden kurtarması ve Moskova ve Kars antlaşmaları ile anavatana katılması sonrasında, bu bölgeler Türkiye'nin bir parçası haline gelmiştir.

Bu çalışmada ele alınan konuların önemi, sadece bölgesel bir konu olmaktan çıkıp, ulusal ve uluslararası tarihte önemli bir yere sahip olmasıdır. Aras-Türk ve Kars Cumhuriyetleri'nin

kuruluşu, devlet yapısı, siyasi hayatı, ilişkileri ve sonuçları, Türk ve Azerbaycan tarihi için önemli bir dönüm noktasıdır. Aynı zamanda, bu cumhuriyetlerin kuruluşu, bağımsızlık mücadelesi ve sonrasında anavatana birleşmesi, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'ndaki başarılarının da önemli neticelerindendir.

Bu çalışma, söz konusu bölgelerin tarihi, siyasi ve sosyal yapısı ile ilgili kapsamlı bir araştırmayı içermekte olup, bu bölgenin sadece Türk tarihi açısından değil, aynı zamanda Azerbaycan ve Güney Kafkasya tarihi açısından da önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, bu çalışmada yer alan bilgiler, bu konu hakkında araştırma yapmak isteyen akademisyenler, tarihçiler ve öğrenciler için bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Bu eser, Aras-Türk Cumhuriyeti ve Kars Cumhuriyeti'nin ortak kaderini ve halkların kendi kaderini tayin hakkını kullanarak kendi cumhuriyetlerini kurmalarını incelerken, aynı zamanda Azerbaycan'ın bu süreçteki rolünü ve bu ülkenin bölgedeki Türk halkının haklarını savunma konusundaki çabalarını da ele almaktadır. Bu çalışma, tarihin önemli bir dönemine ışık tutarken, aynı zamanda bugünün uluslararası ilişkileri, Türk Dünyası ve bölgesel dinamikleri açısından da önemli sonuçlar ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada sürekli olarak vurgu yapılan ulus-devlet kavramı ve Aras-Türk ve Kars Cumhuriyeti'nin bu hipotez açısından yerini açıklığa kavuşturmak için ulus-devlet kavramını, Marksizm ve Wilson Prensipleri bağlamında halkların *kendi kaderini tayin (self-determinasyon)* hakkı bağlamında açıklamakta fayda vardır.

Tarihin farklı dönemlerinde, farklı toplumsal ve siyasal örgütlenme modelleri var olmuştur. Ancak, modern devlet ile karşılaştırıldığında bu örgütlenme modellerinde önemli yapısal farklılıklar olduğu görülmektedir. Devlet, modern tarihsel